

הלכות חנוכה מספר 'יוסף אומץ'

בעיר פרנקפורט על נהר מיין התיישבו יהודים כבר בתקופת הגאנטים. בתקופת הראשונים הייתה כבר קהילת פרנקפורט קהילה מוכרת וגורו בה תלמידי חכמים ידועים, ובעיקר התפרנסם שמו של ר' שמואן הדרשן מחבר 'ילקוט שמעוני'. בראשית האלף השישי ארעו טובח היהודי העיר וניצולי הקהילה גורשו, אך לאחר שנים ספורות חודשה הקהילה היהודית בעיר¹. כמו عشرות שנים אח"כ ארעו טובח נסיך היהודי העיר, ואחריו שוב שוקמה הקהילה. בשנת ר"ב הוקם בעיר גטו, ששימש שכנות היהודים במשך מאות שנים. בחודש אלול של שנת שע"ד פרצה בפרנקפורט התקומות נגד הקיסר בראשותו של יונצנץ פטמילך, שכלהה התנפלו על הרובע היהודי וגורש יהודי העיר בחוסר כל². אחד מרובני העיר באותה תקופה היה רבי יוסף יוזפא בן פנחס זילגמן האו³, שכונה גם 'נוירלינגן' על שם עיר מולדת אבותיו. הוא נולד בפפ"מ סביב שנת ט"ל. בזמן צוירות פטמילך היה ר' יוזפא בין המגורשים, והוא חזר עמו לעיר בשנת שע"ז⁴. ר' יוזפא היה מראשי הפעילים בקהילה, ייסד חברות צדקה ו gemeilah חסד לחיים ולמתים, ודאג לחינוך הבנים. הוא עמד שנים רבות בראש בית הדין ובראש הישיבה של פפ"מ, ובין גברא לגברא אף שימש בפועל כרב העיר. הוא גם עמד בראש קבוצה מצומצמת של 'חסידי אשכנז' שעסקו במסור וקבלה ונוהgo בסיגופים, וככה להערכה גם בין גודלי ישראל מחוץ לקהילתו. ר' יוסף יוזפא האן נפטר בפפ"מ בשנת שצ"ז.

את ספרו 'יוסף אומץ'⁵ סיים לחבר בשנת ש"צ, ובמשך שנים רבות עבר הספר בכתב יי' מיד לידי, והועתק פעמים רבות. רק לאחר כמה שנה ניגש אחד מצאצאיו, ר' משה רארום, שגמ הוא שימש כדין בפפ"מ, והדפיס את הספר מגוף כתוב היד של המחבר בשנת תפ"ג בפפ"מ⁶. ספר יוסף אומץ נדפס שוב ביזוטומי רוח בשנת

1 בבית הקברות העתיק, שנשמר עד היום, נמצאות מצבות מוזהבות משנת ה"א ל"ב והלאה.
2 בהמשך פטמילך נכלד, והוצא להורג בחורף ש"ז. רבנן העיר הכריזו על י"ט אדר כ"פורים
וינצ"ע על שם של יונצנץ פטמילך, יום שמחה שנחגג בקהילה שנים רבות.

3 =תרנגול, מפני שהוא לעתים מכנים את האיש ע"ש ביתה, וועל שער ביתו של ר' יוזפא
היתה חקוקה צורת תרגול וכ"כ ננדו בהקדמתו "נוהג צאן יוסף".

4 הוא מתאר בהרחבה את הגירוש בסימן תתקנת של ספרו, ואת החזרה לעיר בסימנים תתשז
ו-תתשת.

5 שמו המקורי, כפי שמכוח בהקדמה, היה 'יוסיפ אומץ', אך כנראה בטעות נדפס 'יוסף
אומץ', ומazel הדפוס הראשון נתקבע שם זה.

6 צאצא אחר, ר' יוסף קאשמן (קוזמן), הדפיס כמה שנים קודם (בשנת תע"ח) את הספר 'נוהג
צאן יוסף', שגם הוא ספר מנהגים של קהילת פפ"מ, ובו עשה שימוש בכת"י של ספר
יוסף אומץ שהוא ברשותו.

תר"ל, והמהדורה המצויה כיום היא של הדפסה השלישית – פפ"מ תרפ"ח (דפוס חרמוני) וצלומיה.

שני כתבי יד הכתובים כנראה בכתב ידו של המחבר נותרו היום, האחד באוקטפורד (אוסף מיכל מס' 109) והשני בהמבורג (מס' 285), ועוד כמה כתבי יד חלקיים. אנחנו שולמה אומן שע"י ישיבת שלבים עובדים כתעת לעל מהדורה חדשה ומתקנת של ספר חשוב זה על פי הדפוסים הראשוניים וכتابיו היד, עם מקורות והשוואות לפוסקי אשכז' וועוד. לפני קוראי 'המעין' מובאים כאן לקריאת גליון טובת הלכות חנוכה מספר יוסף אומץ', מותקנים, מערירים ומווארים.

אני מודה לדיידי הרב يول קטע שליט"א, מנהל שלמה אומן ועורך 'המעין', על סיוע בהדורת הספר וברכנת מאמר זה, ולמר עקב להמן מירשלים, בן אשכז'ה, שעסיק שנים רבות בספר זה וסייע לנו בידיעותיו. ויהי רצון שנזכה לסייע במחരה את ההדורת הספר החשוב הזה, לתועלת לומדי התורה ופוסקי ההלכה ואוהבי מסורת אשכז'ה.

תתרס'

אין לאכול קודם הדלקה.⁷ ונראה דזוקא סעודת קבוע, אבל טעימה בעלים או אפילו מעט פתך דרך עראי מותר.⁸

תתרס'

וחמתענים ערב חנוכה מפני שאינם יכולים להתענות בערב ראש חדש טבת⁹ נוהגים לאכול קודם הדלקה שתשקב החמה, דהיינו תענית ההוא להם כערב ראש חדש שאין משלימים¹⁰, لكن אוכלים קודם הדלקה דשי לאכול אפילו כדי שביעה¹¹.

תתרס'

להניח נר חנוכה דזוקא למיטה מעשרה טפחים¹², והוא הרבה מאד למיטה מהחולון¹³.

7. מ"ב ס"י תרעב ס"ק ז.

8. וכ"כ במ"ב ס"י תרצב ס"ק זד לגבי קריאת מגילה.

9. שו"ע ס"י תרע סע' א על אישור התענית בחנוכה. מנהג התענית בערב ר"ח מובא לראשונה בלקיט ישר מהד' מכון שלמה אומן ומכוון ירושלים ח"א עמ' ריסד (דפו"ר עמ' 116) ובשו"ת מהר"י וויל סוף ס"י קצג. בלקיט ישר ח"ב עמ' 49 מובא גם מנהג רבו המורה"י להתענות לפני חנוכה במשך יומיים, ומובא גם במ"א ובמ"ב ס"י תרפוי ס"ק א, וכן בספר נוהג מצאן יוסף עמ' קפב-קפג. וע"ע בעניין היתר התענית ביום שלפני חנוכה בשו"ע ס"י תקעג סע' א וס"י תרפוי סע' א ובנו"כ שם.

10. ראה במ"ב ס"י תיז ס"ק שיש זהה מנהגים שונים.

11. וראה בשעה"כ ס"י תרעב ס"ק זד שאסור גם חצי שעה קודם.

12. שו"ע ס"י תרעא סע' ז, למצוה ולא לעכב.

13. כמובן בסימן הבא, מדובר על הדלקה בפתחה.

תתרסט

וצריך להניחו ממשאל הפתחה¹⁴ סמוך לפתח הכל האפשר¹⁵. אכן מי שיש לו בחדרו חלונות פונים לרוחב נראה לי דטוב להדליק סמוך לחלונות ממש באופן שיאיר האור לרוחוב¹⁶, אף על פי שהם רחוקים מהפתח וגובהם יותר מעשרה¹⁷.

תתרע

בסדר היום¹⁸ זההיר מאד לעשות הנרות מכסף¹⁹, וכORB, מי שאינו יכול לעשות כן כל כולם מכסף יעשה לפחות אחד מהם מכסף, ואותו הנר חדש בכל לילה לעשותו נר הנוסך.

תתרעה

הוכל בבית זה ויישן בבית אחר יש לו להדליק במקום שישן, שלא כהגות שלחן עורך²⁰ שכטב אנחנו שמדליקין בפנים נהנו להדליק במקום האכללה, דפה²¹ אין מנגד כן. ובידי היה עובדא בימי חורפי שאכלתי בבית חמץ ז"ל וישנתי בבית אבי מורי החסיד ז"ל, והדלקתי בפניו בביתו. וכן כתבת מהרש"ל ז"ל בתשובותיו סימן פ"ה.

תתרעב

מצויה בשמן זית יותר מאשר אחרים²², זכר לנס²³, וכל שכן יותר מנרות שעווה²⁴.

שׁוּעַ ס' תרעה טע' ז.

14

שם, שהכוונה בתוך הטפח הסמוך לפתח. ומשמע כאן שגם אם אין יכול ממש תוך הטפח, ישtrad לפחות להדליק קרוב לכל שניתו. ועוד מבואר שנקט דין טפח הסמוך גם בהדלקה בזמןם שהדלקו בפנים, וראה על זה בדרכי משה ס' תרעה אות ד והגנת הרמ"א שם טע' ז.

15

וזווקא במקום שהיהודים יש להם רוחב בפני עצם (נוהג לצאן יוסף עט' קפג, והינו מפני הסכנה).

16

מןני שמעלת פרסומי ניסא גוברת על המעללה של תוך עשרה טפחים ועל המעללה של טפח הסמוך לפתח, וכ"כ במ"ב שם ס'ק ז' ושעה"צ שם ס'ק ל.

17

בדי להראות חייבות המצווה ושמחתו בה (שם), וראה במ"ב ס' תריעג ס'ק כת. ס' תרעז ס'ק א.

18

19

20

21

שבת כב, א. רמ"א ס' תריעג טע' א. והרי"פ, רmb"ס, רא"ש וטושו"ע לא כתבו如此. כ"כ טעם זה במיארי שבת כא, א ד"ה מימה שכטבנו, בקונטרס סוד הדלקת נרות חנוכה לר"י בן הראב"ד, באורחות חיים הל' חנוכה, בכלבו ס' מ"ה הל' חנוכה ושבוע"ת מהר"י ברונאי ס' לט [אמנם בפשט הגמרא שם נראה שהטעם הוא בגלל שאורו יותר צלול, וראה מש"כ בראש יוסף שם, בשו"ת בנין עולם ס' לוי, בספר מצות ראה ס' תריעג ובשו"ת מהר"ץ דושינסקי ח"א ס' נב].

22

23

שפחות מזכירים את הנס. וראה ברמ"א שם שנוהגין להדליק בנותר שעווה כי אוון צלול

24

תתרועג

ויש להדליך מתחילה הלילה אף דיון שאנו מدلיקין בפניהם²⁵, כי כל דבר שבמניןך
צריך מןין אחר להתיירוט²⁶. וכמה תקנות מצינו שתקנו חכמיינו ז"ל ועתה אף דאייל
ליה ההורא טעונה תקנות המה לא זו ממקומו, כגוון ברוך ה' לעולם אמן ואמן²⁷, מןון
אבות²⁸, והפטורה²⁹, שמע ישראל ואתה הוא³⁰, שמע ישראל שבקדושה³¹, איסור
גבינה של נקרים³², כי דבריהם כמסמורות נתועים³³ לרמזים ידועים³⁴. וגם בשולחן
ערוזך³⁵ כתוב דעתם להחמיר בזמן זהה.

תתרעד

אין להדליך עד סיום כל הברכות כדי שייהע עובר לעשייתן³⁶. ובשעת הדלקה
יאמר הנרות בעל פה אם יודע לאומרו בעל פה, ועל כל פנים לא אחר מלאומרו
תיקף אחר הדלקה³⁷. וידליק בליל ראשון בnder היותר ימני, ובليل שני שמוסיף נר
אחד ותיחיל להדליך בהנוסף, וכן תמיד בכל לילה, כדי שיפנה מימין לשמאל ויברך
על הנוסך³⁸.

כמו שמו [ובספר נהוג לצאן יוסף הל' חנוכה סע' ב כתוב בשם ספרינו שלא להדלק בנרות
של שעווה, וצ"ע, שכואן משמעו שרק אין מצוה כמו בשמנים].

25

מןוי הסכנה.

26

ביצה ה, א. ודלא בשיטת ר'י (בתוס' שבת כא, ב ד"ה דאי) שעתה אין לחוש מתי להדלק
בगל שמדייקים בפנים.

27

לפני שמו"ע של מעריב, שתיקנו במקומות תפילה ערבית שלא התפללו אותה בגל הסכנה,
ראה ר'א"ש ברוכות פ"א סי' ה, טשו"ע סי' רלו ומ"ב שם ס"ק ה.
שתיקנו בגל הסכנה, ראה שבת כד, ב ורש"י שם, שוו"ע סי' רשות סע' ח ומ"ב שם ס"ק כ.

28

29

ראה בלבוש סי' רף סע' א הטיעמים לתקנת הפטרה.

30

שמעו ישראל שלפני פסוקי דזמרה בברכת קידוש השם, ראה בטור וב"י סי' מו.

31

של מוסף, ראה בספר המנהגות דף ט, א ובאבודרם בסדר שחרית של שבת.

32

ראאה ע"ז לה, אלה, ב דעות האמוראים בטעם הגזירה, וראה בשו"ע וברמ"א יי"ד סי' קטו
סע' ב.

33

קהילת יב, יא. וראה חגינה ג, א.

34

והיינו שלעתים יש לח"ל טעימים נוספים בתקנותיהם וזרותיהם, וגילו רק חלק מהם. וכ"כ
בשם הגרא"א בפתח השלחן הל' א"י פרק ב בית ישראל ס"ק לב, ובעלויות אליו ותולדות
הגר"א עמ' 30.

35

סי' תרעב סע' ב.

36

וכ"כ הרמ"א סי' תרעו סע' ב ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' כמה ומנהגי מהרי"ל עמ' תג. אך בלקט
יישר ח"א מודה' מכון שלמה אומנו ומכוון ירושלים עמ' שמא (דפו"ר עמ' 152) כתוב שמהרא"י
הדלק מיד אחר ברכת להדלק ושאר ברכות אמר בשעת הדלקה.

37

כדעת שו"ת מהרש"ל שלכתהילה יאמר הנרות הללו מיד אחר הדלקת נר ראשון. וי"א לומר
וכ"כ לקמן סי' תתרעט, עי"ש.

38

תתרעה

הmdlיקין בזווית בית החורף אין להם ליטול השימוש ממוקם הנרות להשתמש במקומות אחרים, אך אין אפשרות שלא יהנו בני הבית מגורות חנוכה. אכן אם mdlיקין סמוך לנר שעל גבי שולחן יש יותר ליקח השימוש.

תתרעו

וכן לאחר שדליך הנרות זמינים דהינו חצי שעה³⁹ מותר ליקח השימוש מהם, שהרי אז מותר לכבותם.⁴⁰ ואך אם אנו מחמירים להניחם דליך ולא ליהנות מהנרות מהשעון אחר השיעור⁴¹, מכל מקום בהזאת לא החמירים עליינו ליקח השימוש כרגע או צמו מעט. אכן ליקחנו לגמרי ולהשתמש לאורם להדייה צמו מה אוסר מהרש"ל בתשובותיו הנ"ל⁴² מפני הרואה.

תתרע

עוד כתוב מהרש"ל ז"ל שם זה לשוני, הא דכבהה אין זוקק לה⁴³ דהינו לחיוב, אבל הרוצה לזכות במצבה שלימה לחזור ולהדילק, שלא גרע מן המהדרין ונראה⁴⁴ לי דהינו קודם זמנה דהינו חצי שעה). ואם כבבה בערב שבת צריך לחזור ולהדילק⁴⁵, ולא כמהרמא"⁴⁶. ואם בא לתוך הנרות וכבה נראה לצריך לחזור ולהדילק ואפילו אם כבבה בשוגג⁴⁷. עד כאן⁴⁸. וכtablet תלמידו מטה משה⁴⁹ דיחזר להדילק ללא ברכה.

תתרעה

הנותר מון השם בכלليلת נהגו ליתנוليلת שאחריו בנרות חנוכה⁵⁰. ונראה בפשיותו שאין ליתנו (אלא) בנר השימוש⁵¹.

39. ש"ע סי' תרעב סע' ב. שם.

40. מפני שכשנתן שמן בנר בסותמא הקצה למצוה את כלו, עיין במ"ב שם ס"ק ז. סי' פה, שהוזכרו לעיל סי' תתרעה.

41. שבת כא, ב ושו"ע סי' תרעג סע' ב. 42. הערת המחבר לבאר דברי מהרש"ל.

43. וכ"כ בט"ז שם ס"ק ט. 44. מהרא"י בשו"ת תרזה"ד סי' קב, וכ"פ בש"ע שם.

45. ובשו"ע שם פסק שאינו חייב לחזור ולהדילק, ע"פ שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקלט. לשון שו"ת מהרש"ל.

46. סי' תתקפי.

47. טור סי' תרעז.

48. מפני שאיןנו מצווה גמורה.

תתרעט

בليلת ראשונה מדליקין בנר היותר ימנית, כדי שיווכל להתחילה החדלה השנייה בנר השני שבו עיקר המצוה לעשות הברכה עליו מפני שהוא נר הנוסף ולאחר על פי כן יוכל לפנות משמאל לימין כדיו⁵².

תתרף

מדליקין במקומות שבת אפיקו בבית קודם הבדלה⁵³, דאפיקוי יומא מאחרינו יהיה⁵⁴.

תתרפא

מילה בשבת וראש חדש דחנוכה, אמרנו פה יוצר⁵⁵ דחנוכה, ואופן⁵⁶ דראש חדש, זולת⁵⁷ ד밀לה, אלוקים⁵⁸ דראש חדש⁵⁹, לפי מה שכותب חמץ הפרנס אברהם בריטינגן במחורי"ל שלו אמר כן במילה שהיתה בשבת וראש חדש פרשת החודש דשנת שס"ו. זוכרני שמילה ההיא הייתה לגרשו בנוחרגו של הר"ר נתן ודענקלו.

תתרפב

כתב הר"ו בפרק במנה מדליקין⁶⁰ דיש לאכול גבינה בחנוכה זכר לנס אליפורני⁶¹ שהאכילה אותו יהודית גבינה לשיכרתו וחתקה ראשו⁶².

52. כמנาง בני רינוס שמובא בתורה"ד ס"י קו, וככ"פ בשו"ע ס"י תרעו סע' ה. וראה שיטות נוספת בתרזה"ד שם, וכן במל"ב ובחל"ל שם.

53. וככ"פ בשו"ע ורמ"א ס"י תרפא סע' ב, ועיי"ש במשנה ברורה ס"ק ג דעת החולקים [ומש"כ כאן "אפיקו בביתו" הוא קלשון מחריל עמי' תוי, שלא כרמ"א שם שכותב "כש"ב בביותו".]

54. פסחים קה, ב.

55. פיות שנאמר בברכת יוצר אורה.

56. פיות שנאמר בקדושה ושל יוצר או בשמונה עשרה סמוך ל'זהופנים וחיות הקודש'.

57. פיות מיוחדים לקדושה בשבת ר"ח, ראה באוצר השירה והפיוט ח"א מס' 4575 ובמנางי וורמייזא לר"י שימוש ס"י נד הערתא 2.

58. מפני שלולים אומרים 'אליהיכם' ע"פ מה שאומרים באופן ונוהג לצאו יוסף עמי' קפז, קצז).

59. וע"ע במנางי מהר"א קלויינר ס"י עד הגחות א-ב על הפיות שנאמרים בתפילה כshall

60. ר"ח טבת בשבת וט מליה.

61. שבת י, א בדף הרי"ז, והובאו דבריו ברמ"א ס"י תרע סע' ב.

62. פרט זה אינו בר"ז, והוא מספר שלטי גיבורים על הגהות מרדי שבת תחילת פרק ב, וספר מטה משה ס"י תתרפב.

63. יש ראשונים שביארו את טעם חיוב הנשים בנר חנוכה מפני "שהאף הן היו באותו הנס" שהכוונה למעשה יהודית, עיין ברש"י שבת כא, א ד"ה היו ותוס' פסחים קה, ב ד"ה היו בשם הרשב"ם. וראה בגין' תלמודית ערך חנכה הערתא 938.